

Δημήτρης Λυπουρλής (Θεσσαλονίκη)

Ιατρική δεοντολογία: η πρώτη σύλληψη επαγγελματικής ηθικής στην αρχαία Ελλάδα

Θά ήθελα, Κυρίες και Κύριοι, αγαπητοί συνάδελφοι, να αρχίσω τη σύντομη αυτή ομιλία μου διαβάζοντάς σας την πρώτη παράγραφο του *Περί ιητροῦ*, ενός από τα έργα που μας παραδόθηκαν με το όνομα του μεγάλου Ιπποκράτη, του "πατέρα της ιατρικής". Λέει το κείμενο αυτό :

"Το κύρος ενός γιατροῦ απαιτεί αυτός να έχει το χρώμα της υγείας και να είναι εύσαρκος -στο βαθμό, βέβαια, που του το επιτρέπει η φύση του· ο λόγος είναι ότι για τον πολύ κόσμο οι γιατροί που δεν βρίσκονται σ' αυτού του είδους την καλή σωματική κατάσταση δεν θα μπορούσαν ποτέ να φροντίσουν σωστά τους άλλους. Το δεύτερο είναι η υποχρέωσή του να είναι καθαρός στην εμφάνισή του, τα ρούχα του να είναι καθωσπρέπει και τα αρώματα που χρησιμοποιεί να είναι ευχάριστα και καθόλου ενοχλητικά στους άλλους : όλα αυτά αρέσουν γενικά στους αρρώστους . Οσο για τα θέματα που σχετίζονται με την ψυχή ο σώφρων άνθρωπος πρέπει να δίνει ιδιαίτερη σημασία στα εξής : όχι μόνο να κρατά κλειστό το στόμα του, αλλά και να ζει μια απόλυτα τακτική ζωή -όλα αυτά παίζουν ευεργετικότερο ρόλο στην απόκτηση καλού ονόματος· η συμπεριφορά του να είναι η συμπεριφορά του καθωσπρέπει ανθρώπου, και ως τέτοιος να είναι σοβαρός και φιλικός απέναντι σε όλους -όλοι το ξέρουμε ότι τον άνθρωπο που στέκεται έτοιμος κάθε στιγμή να τρέξει σε κάθε ζήτηση οι άλλοι συνήθως τον περιφρονούν, έστω κι αν τους είναι χρησιμότερος· πρέπει επίσης να εξετάζει με προσοχή ως πού μπορεί να φτάνει η ελευθερία του στις πράξεις του. Το πρόσωπό του να δείχνει άνθρωπο στοχαστικό, όχι όμως τραχύ, γιατί τότε δίνει την εντύπωση ανθρώπου ξιπασμένου και, γιαυτό, δύσκολου στις σχέσεις του με τους άλλους· ούτε όμως και να αφήνεται σε ακατάσχετα γέλια και να είναι μόνιμα εύθυμος: ένας τέτοιος άνθρωπος λογαριάζεται ιδιαίτερα φτηνός και ασήμαντος, και επομένως στο σημείο αυτό χρειάζεται ιδιαίτερη προσοχή. Σε όλες τις κοινωνικές του σχέσεις ο γιατρός πρέπει να είναι δίκαιος (η δικαιοσύνη δεν μπορεί παρά να βοηθάει σε πολλές περιστάσεις), και φυσικά οι σχέσεις αρρώστων - γιατρών είναι σχέσεις πολύ στενές : οι άρρωστοι αποθέτουν τον εαυτό τους στα χέρια των γιατρών, κι αυτοί έρχονται κάθε στιγμή σε επαφή με γυναίκες, με κορίτσια, με πράγματα μεγάλης αξίας είναι επομένως μεγάλη ανάγκη απέναντι σε όλα αυτά ο γιατρός να μπορεί να δείχνει αυτοκυριαρχία. Τέτοιος πρέπει να είναι ο γιατρός στην ψυχή και στο σώμα."

Εύκολα το προσέχει κανείς : όλα όσα λέει ο συγγραφέας του κειμένου μας τα παρουσιάζει ως κανόνες για την άσκηση γενικά του ιατρικού επαγγέλματος: οι επιλογές του δεν είναι μόνο για τον εαυτό του, αλλά για το σύνολο των ομοτέχνων του· στην πραγματικότητα ο γιατρός τού *Περί ιητροῦ* δεν αναφέρεται τόσο στη δική του αξιοπρέπεια όσο στην αξιοπρέπεια του επαγγέλματος που ασκεί και εκπροσωπεί.

Όλα αυτά θα πουν ότι το *Περί ιητροῦ* είναι ένα έργο δεοντολογικό. Το ενδιαφέρον είναι ότι στη συλλογή έργων που μας παραδόθηκε με το όνομα του Ιπποκράτη, το *Περί ιητροῦ* δεν είναι το μοναδικό δεοντολογικό περιεχομένου έργο. Ο *Όρκος* είναι ασφαλώς το πιο γνωστό από τα έργα της ομάδας αυτής. Δίπλα τους τα έργα που μας παραδόθηκαν με τους τίτλους *Νόμος*, *Περί ἐνσχημοσύνης*, *Παραγγελίαι*, συνολικά πέντε έργα, ένα καθόλου ασήμαντο λοιπόν ποσοστό στο σύνολο των έργων της "Ιπποκρατικής συλλογής", δείχνουν τη μεγάλη σημασία που έσπευσε να δώσει, από τα πρώτα της κίολας βήματα, η καινούργια επιστήμη, η τέχνη της ίασης, στο θέμα της ορθής επαγγελματικής συμπεριφοράς των θεραπόντων της. Ήταν άραγε ο άνθρωπος που έκανε επιστήμη την τέχνη της ίασης ο ίδιος που φρόντισε και για το σωστό πρόσωπο που έπρεπε να δείχνει προς τα έξω η τέχνη αυτή;

Στην πραγματικότητα με το ερώτημα αυτό τίθεται το θέμα της γνησιότητας του πιο γνωστού από τα δεοντολογικά έργα της "Ιπποκρατικής συλλογής", του *Όρκου*, του πιο μικρού αλλά και του πιο προβληματικού από τα έργα της "Ιπποκρατικής συλλογής". Χαρακτηρίζοντας το έργο αυτό "προβληματικό" θέλω, βέβαια, να πω ότι ακόμη δεν έχουν βρει την οριστική τους απάντηση α) τα

γενικότερου χαρακτήρα ερωτήματα που αφορούν στη γένεση και την προέλευση του κειμένου αυτού, άρα και στη χρονολόγησή του και στον προσδιορισμό του αληθινού του περιεχομένου, β) διάφορα ειδικά ερωτήματα που σχετίζονται με επιμέρους σημεία του. Ένα πράγμα, πάντως, μπορεί να θεωρηθεί σίγουρο : ότι το κείμενο αυτό , είτε είναι παλιότερο από τον Ιπποκράτη (πρώτο ενδεχόμενο), είτε είναι δημιούργημα του ίδιου του μεγάλου γιατρού ή, έστω, της σχολής του (δεύτερο ενδεχόμενο), είτε ανήκει σε μια μεταγενέστερη εποχή, που απέχει, λιγότερο ή περισσότερο, από την εποχή του Ιπποκράτη (τρίτο ενδεχόμενο), είναι ασφαλώς η παλιότερη, αλλά και η πιο σημαντική μαρτυρία ιατρικής ηθικής και δεοντολογίας, ένας ανεπανάληπτος οδηγός ιατρικής συμπεριφοράς.

Δεν χρησιμοποίησα στην τύχη ή από συνήθεια τη λέξη "ανεπανάληπτος", μια λέξη που σημαίνει "μοναδικός" κι αυτή πάλι "εξαιρετικός", "αξιολογότερος". Όχι πως δεν ταιριάζουν στον Όρκο τα επίθετα αυτά λέγοντας όμως "ανεπανάληπτος" θέλω να πετύχω και τούτο: να βρεθούμε, κιόλας από την αρχή, αντιμέτωποι με το ερώτημα : "Αν το έργο αυτό βρίσκεται σε στενή σχέση με κάποιες συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες (θέλω να πω : με την εποχή, με το συγκεκριμένο περιβάλλον κλπ.) που το δημιούργησαν, μπορεί άραγε να πάρει πράγματι σε όλα τα επιμέρους στοιχεία του - όπως του τον απέδωσαν - έναν χαρακτήρα υπερχρονικό, έναν υπερϊστορικό χαρακτήρα; Με άλλα λόγια : Μπορεί πράγματι το κείμενο αυτό να προβάλλει ένα διαχρονικό ιδεώδες, έναν τρόπο (ιατρικής) συμπεριφοράς που να μένει αναλλοίωτος στους αιώνες; "

Ας σας θυμίσω -με την πιο δυνατή συντομία- το περιεχόμενο του:

Το κείμενο αρχίζει με τον ίδιο τυπικό τρόπο με τον οποίο άρχιζαν όλοι οι επίσημοι αρχαίοι ελληνικοί όρκοι, αυτό θα πει : με επίκληση θεών, των θεών που προστατεύουν τους γιατρούς πρώτα, και αμέσως ύστερα όλων των θεών και θεαινών· όλοι τους καλούνται μάρτυρες ότι ό όρκος που δίνεται θα τηρηθεί : καταβάθος ο ορκιζόμενος επιθυμεί να προβάλλει την ιερότητα, άρα και την επισιμότητα της στιγμής. Με τον τυπικό επίσης τρόπο των επίσημων αρχαίων ελληνικών όρκων γίνεται και το κλείσιμο του Όρκου -ευχή μαζί και κατάρα: ο γιατρός ζητάει για τον εαυτό του παντοτινή τιμή, καλό όνομα ανάμεσα στους ανθρώπους για την περίπτωση που θα τιμήσει τον όρκο του και -όπως το λέει ο ίδιος- "ακριβώς το αντίθετο" για την περίπτωση που θα τον παραβεί.

Οι υποχρεώσεις που ο ορκιζόμενος πρόθυμα αναλαμβάνει αποτελούν τον κορμό του Όρκου. Το μέρος αυτό χωρίζεται σε δύο ενότητες. Στην πρώτη ο ορκιζόμενος απαριθμεί για τον εαυτό του μια σειρά από συγκεκριμένες υποχρεώσεις, που όλες τους απορρέουν από τη θέση του στην οικογένεια των γιατρών : α) ως μέχρι χτες μαθητής υπόσχεται ότι θα τιμά τον δάσκαλό του ως γονέα του και ότι θα θεωρεί τους γιους του δασκάλου του αδελφούς του, κυρίως όμως ότι θα κάνει δικά του τα προβλήματα που η ζωή επιφυλάσσει στον δάσκαλό του· β) ως δάσκαλος και ο ίδιος από δω και πέρα της τέχνης που διδάχτηκε δέχεται να δεθεί με την υποχρέωση να δεχτεί ως μαθητές του πρώτα τους γιους του και τους γιους του δασκάλου του (αν επιθυμούν να μάθουν αυτήν την τέχνη) και ύστερα όσους θα δέχονταν να δεθούν μαζί του με συμβόλαιο και όρκο άλλον κανέναν. Στη δεύτερη ενότητα ο αυριανός, επαγγελματίας πλέον, γιατρός μιλάει για τα καθήκοντά του απέναντι στους αρρώστους του. Ολα όσα θα πει για το θέμα αυτό θα πηγάζουν από μια βασική του επιθυμία : να ασκήσει την τέχνη του "αγνώς καί οσίως " - και ο ίδιος είναι βέβαιος ότι η επιθυμία του αυτή μόνο με έναν τρόπο μπορεί να πραγματοποιηθεί : ίδια -αγνή και οσία- να είναι και η ζωή του, κάτι που εξαρτάται, βέβαια, αποκλειστικά από τον δικό του προσωπικό μόχθο. Σ' αυτή του, πάντως, την επιθυμία εντάσσονται οι ακόλουθες υποσχέσεις: θα επιδιώκει μόνο το καλό των αρρώστων του· θανατηφόρο φάρμακο δεν θα δώσει ποτέ σε κανέναν δεν θα δεχτεί ποτέ να βοηθήσει γυναίκα να καταστρέψει τον καρπό της κοιλιάς της· δεν θα χειρουργήσει ούτε άνθρωπο που υποφέρει από πέτρα· δεν θα προσβάλει ποτέ το σπιτικό των αρρώστων του, θα αποφεύγει λοιπόν κάθε αφροδισιακή επαφή με τους ίδιους και με μέλη της οικογένειάς τους· τέλος, θα σκεπάζει με τη σιωπή του κάθε μυστικό που θα του γίνεται φανερό κατά την άσκηση του επαγγέλματός του.

Ο γιατρός που είναι πρόθυμος να δώσει την υπόσχεση ότι την τέχνη του θα τη χρησιμοποιεί μόνο για το καλό των αρρώστων, δεν ξεχνά πάντως ούτε για μια στιγμή πόσο βαριά είναι μια τέτοια υπόσχεση στην πραγματικότητα αυτό που δεν ξεχνά είναι ότι η δύναμη του ανθρώπου δεν είναι σε καμιά περίπτωση απεριόριστη· ήταν «ύβρις» = αλαζονεία η πίστη του στο αντίθετο, και ο ίδιος δεν είναι αλαζών η προσπάθειά του λοιπόν να βοηθάει τους αρρώστους του θα είναι ανάλογη με τις ανθρώπινες δυνατότητές του, τις σωματικές και τις διανοητικές (το λέει δύο φορές στον όρκο του : "κατά δύναμιν καί κρίσιν ἐμήν"), και σίγουρα δεν θα είναι λίγες οι φορές που θα πρέπει να μένει ικανοποιημένος, αν πετυχαίνει το ελάχιστο : να μη γίνεται πρόξενος κακού στους αρρώστους του. Πώς, αλήθεια, να μην πεις ότι ένα βαθύτατο αίσθημα ευθύνης διακατέχει τον γιατρό του Όρκου;

Ποιος λοιπόν είναι ο άνθρωπος που μας μιλάει από το κείμενο αυτό; Θα μπορούσε, αλήθεια, να

είναι ο "πατέρας της ιατρικής", όπως το θεώρησε αυτονόητο η σχετική παράδοση αιώνων; Ο Karl Deichgraber, ένας από τους σοβαρότερους στις μέρες μας μελετητές της "Ιπποκρατικής συλλογής", υποστήριξε ότι η ηθική του Όρκου, ηθική βασισμένη κατά κύριο λόγο στην έννοια της δικαιοσύνης, μητέρας της εγκράτειας και της σωφροσύνης, είναι βασικά η απολλώνια ηθική, αφού η αγνότητα και η καθαρότητα που θέλει για τον εαυτό του ο συγκεκριμένος γιατρός είναι αυτή ακριβώς που αποτελεί το κύριο γνώρισμα του Απόλλωνα, του θεού του λαμπρού και διάφανου φωτός· η έννοια "δίκαιος γιατρός", είπε ο Dreichgraber, συμπίπτει, στην περίπτωση του Όρκου, με την έννοια "απολλώνιος γιατρός". Το συμπέρασμά του ήταν ότι ο όρκος ανήκει στα τέλη του 5ου αι. π.Χ., στην εποχή δηλαδή στην οποία ανήκει το "πρόσωπο" αυτό του θεού Απόλλωνα -αυτή όμως είναι και η εποχή του Ιπποκράτη.

Αληθινά ριζοσπαστική -καλύτερα : ρηξικέλευθη- ήταν η γνώμη που διατύπωσε ο Ludwig Edelstein. "Δεν υπάρχει αμφιβολία", έγραψε ο τόσο εύφημα γνωστός ιπποκρατιστής στην Εισαγωγή της μονογραφίας που αφιέρωσε το 1943 στον Όρκο, ότι ο λεγόμενος Ιπποκρατικός Όρκος υπήρξε επί αιώνες το μοναδικό πρότυπο ιατρικής επαγγελματικής συμπεριφοράς και ότι ακριβώς γι' αυτό καθόρισε την επαγγελματική συμπεριφορά πολλών γενεών γιατρών. Εν τούτοις καμιά, από όλους αποδεκτή, απάντηση δεν δόθηκε ακόμη στο ερώτημα, ποιες ιστορικές δυνάμεις ενήργησαν στη σύνταξη αυτού του ιστορικού μνημείου". Ο ίδιος ο Edelstein, ύστερα από εξονυχιστική υποδειγματική διερεύνηση-συζήτηση όλων των επιμέρους προτάσεων του Όρκου, οδηγήθηκε στην πίστη ότι η μορφή με την οποία έχουμε σήμερα τον Όρκο είναι έργο ενός πυθαγόρειου γιατρού του δεύτερου μισού του 4ου αι. π.Χ. : στην πραγματικότητα ο Όρκος, που σ' εμάς έφτασε ως Ιπποκρατικός, ήταν για γιατρούς που είχαν τις ίδιες με τον πυθαγόρειο συντάκτη του αντιλήψεις.

Αν με τη ρηξικέλευθη αυτή θεωρία του Edelstein άρχισε να κερδίζει έδαφος η γνώμη ότι στο περιλαμβανόμενο στην "Ιπποκρατική συλλογή" κείμενο του Όρκου καθρεφτίζεται μια άλλη εποχή και ένας άλλος κύκλος γιατρών, όχι λοιπόν η εποχή του Ιπποκράτη ούτε ο δικός του ιατρικός κύκλος, τότε απλώς μας λείπει ο όρκος που έδιναν οι ιπποκρατικοί γιατροί. Γιατί ένας τέτοιος όρκος ασφαλώς υπήρχε. Μπορεί μάλιστα να υπήρχε και από παλαιότερη από τον ίδιο τον Ιπποκράτη εποχή. Η μετατροπή-προσαρμογή του στις αντιλήψεις των ιατρικών κύκλων που υπέδειξε ο Edelstein δεν αποτελεί, φυσικά, για μας κανενός είδους πρόβλημα : την τύχη αυτή ο Όρκος την είχε και άλλες φορές κατά τη μακραίωνη πορεία του μέσα στον χρόνο το δείχνουν καθαρά οι παραλλαγμένες μορφές του-σε πεζό και ποιητικό λόγο- με τις οποίες τον συναντούμε κατά τους ελληνιστικούς και αυτοκρατορικούς χρόνους, στους Ρωμαίους και στους Χριστιανούς, στους Άραβες και στον Μεσαίωνα, στις δικές μας τέλος μέρες.

Πριν προχωρήσω στο τελικό δικό μου συμπέρασμα θα ήθελα να σας θυμίσω μια από τις ωραιότερες ιστορίες που μπορεί κανείς να διαβάσει στον Ηρόδοτο (Γ 125, 129-137): Έτοιμος ήδη γιατρός στην ιδιαίτερη πατρίδα του, τον Κρότωνα της Μεγάλης Ελλάδας, ο Δημοκίδης υποχρεώθηκε από τον δύσκολο χαρακτήρα του πατέρα του να εγκαταλείψει κάποτε τον τόπο του· δεν άργησε, πάντως, να διακριθεί ως γιατρός και στη μητροπολιτική, νησιωτική και ηπειρωτική, Ελλάδα στο τέλος, κάτω από εξαιρετικά δυσάρεστες συνθήκες, βρέθηκε στην αυλή του Πέρση βασιλιά Δαρείου· εκεί, χάρη στην τέχνη του, απέκτησε νέες τιμές και πλούτη· μόνος του, τότε, καημός η αδυναμία του να γυρίσει πίσω στην πατρίδα του όμως κι αυτό ευκολύνθηκε όταν χρειάστηκε να γιατρέψει την Άτοσσα, τη γυναίκα του Δαρείου, η οποία παρουσίασε ένα οίδημα στον μαστό της -ας αφήσουμε όμως τον ίδιο τον Ηρόδοτο να μας διηγηθεί την πρώτη για το θέμα αυτό συζήτηση Δημοκίδη-Άτοσσας : "Ο Δημοκίδης τής είπε ότι θα τη γιατρέψει, την έβαλε όμως να του ορκιστεί πως κι εκείνη θα του κάνει όποια αντίχαρη της ζητήσει -και, φυσικά, δεν επρόκειτο να της ζητήσει τίποτε από αυτά που φέρνουν ντροπή". Εύκολα, νομίζω, μπορεί κανείς να δεχτεί ότι η τελευταία φράση του Δημοκίδη εντελώς, από κάποια άποψη, αφύσικη αυτή τη στιγμή στο στόμα του γιατρού της βασίλισσας- αποτελεί απήχηση της φράσης του Όρκου. " Μακριά θα μένω από κάθε πράξη αφροδισιακή πάνω σε σώματα γυναικεία ή αντρικά ελεύθερων ή σκλάβων". Αν τελικά τη φράση που είπαμε την έβαλε στο στόμα του Δημοκίδη ο ίδιος ο Ηρόδοτος που, ξέροντάς την από τον όρκο που έδιναν οι γιατροί της εποχής του, θέλησε με αυτήν να δηλώσει ότι ο γιατρός για τον οποίο ήταν ο λόγος του γνώριζε πολύ καλά και τηρούσε ευλαβικά τον βασικό αυτό κανόνα της ιατρικής δεοντολογίας, τότε θα μπορούσε, πιστεύω, κανείς να υποστηρίξει-με πολλές ελπίδες ότι πετυχαίνει το σωστό- ότι πίσω από τις πυθαγορικές, κατά τον Edelstein, προέλευσης προτάσεις του Όρκου δικαιούμαστε να διακρίνουμε τις βασικές αρχές από τις οποίες πήγασαν οι συγκεκριμένες αυτές προτάσεις. Ως τέτοιες βασικές αρχές τής τόσο παλιάς αυτής ιατρικής δεοντολογίας θα μπορούσαν, τότε, να υποδειχθούν : α) ο σεβασμός προς τη ζωή, β) ο σεβασμός προς τον άρρωστο, γ) ο σεβασμός προς την επιστήμη και τους εργατές της, δ) η επιθυμία για

διάκριση στην επιστήμη και στην κοινωνία μόνο με έντιμα και αξιοπρεπή μέσα, ε) η άρνηση κάθε εκμετάλλευσης των εύκολων περιστάσεων.

Συζητήσεις για την ιατρική επαγγελματική ηθική που θα γίνονταν στις μέρες μας δεν θα απέκλειαν να έδειχναν ότι η εποχή μας, μια εποχή με έντονα δικά της χαρακτηριστικά, έχει ανάγκη να ορίσει νέους ή, έστω και νέους κανόνες επαγγελματικής δεοντολογίας στον χώρο της ιατρικής επιστήμης και τέχνης. Δεν θα ήταν το πράγμα διαφορετικό από ό,τι συνέβη στην πορεία της ιστορίας. Η ιστορία όμως, πάλι, έδειξε πόσο ανθεκτικές υπήρξαν στον χρόνο αυτές που ονόμασα πριν από λίγο βασικές, θεμελιώδεις αρχές από τις οποίες προήλθαν οι επιμέρους προτάσεις του λεγόμενου “Ιπποκρατικού Όρκου”. Είμαι βέβαιος -θέλω να είμαι βέβαιος- ότι οι αρχές αυτές θα δείξουν την ίδια αντοχή και στο μέλλον.